

www.isft.uz

“ISFT” ILMY-USLUBIY JURNAL
“ISFT” НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
“ISFT” SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL

ISSN: 3030-329X

2024/4-son

www.jurnal.isft-ilm.uz

XORAZMIYNING “MUHABBATNOMA” ASARIDA AYRIM O‘ZLASHGAN SO‘ZLAR TALQINI

Arina AMONKELDIYEVA¹

¹ISFT instituti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi
Dilfuza Shadiyeva filologiya fanlari nomzodi rahbarligi va taqrizi ostida

KALIT SO‘ZLAR	ANNOTATSIYA
Yozma yodgorlik, noma janri, leksik tarkib, o‘z qatlam, o‘zlashgan qatlam, arab tili, fors tili, yunon tili, sanskrit tili, lug‘at.	Maqolada XIV asr yozma yodgorliklaridan biri sanalgan Xorazmiyning “Muhabbatnoma” asarining leksik tarkibi, unda uchraydigan o‘zlashgan so‘zlar, xususan, aslan yunon, sanskrit va boshqa tillarga oid bo‘lib, arab tili va fors tillari orqali turkiy tilga kirgan so‘zlar haqida ma’lumot berilgan.
КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА	АННОТАЦИЯ
Письменные памятники, жанр наме, лексический состав, собственный пласт, заимствованный пласт, арабский язык, персидский язык, греческий язык, санскритский язык, словарь.	В статье приведен лексический состав произведения «Муhabбатнаме» Хорезми, являющегося одним из письменных памятников XIV века. Автор констатирует, что исконно греческие, санскритские и другие слова заимствованы в тюркские языки посредством арабского и персидского языков.
KEY WORDS	ABSTRACT
Written monument, genre of epistolary works, lexical composition, own lexis, borrowed lexis, Arabic language, Persian language, Greek language, Sanskrit language, vocabulary.	This article provides information about the lexical composition of a literary work “Muhabbatnoma” by Khorezmi, considered one of the written monuments of the 14th century. It particularly focuses on the borrowed words found in the work, specifically those derived from Greek, Sanskrit, and other languages, which have entered the Turkic language through Arabic and Persian.

Xorazmiyning “Muhabbatnoma” asari XIV asrning yozma yodgorliklaridan bo‘lib, o‘zbek adabiyotining bebaho manbalaridan biridir. Bu asar adabiyotimizda noma janrining shakllanishida hamda rivoj topishida muhim rol o‘ynagan. “Latofatnoma” (Xo‘jandiy), “Dahnoma” (Y.Amiriy), “Taashshuqnama” (Said Ahmad) asarlari bevosita “Muhabbatnoma” ta‘sirida yozilgan. Bu asar ustida xorijlik va o‘zbek olimlaridan A.M.Shcherbak, A.M.Samoylovich, A.Najib, N.Mallayev, T.Jalolov, G‘.Karimovlar ilmiy tadqiqotlar olib borganlar.

“Muhabbatnoma” XIV asr o‘zbek tili tarixini o‘rganishda ham asosiy manbalardan biri bo‘la oladi. Asarning leksik tarkibi juda boy. Forsiy tilda yozilgan ikkita nomani hisobga olmaganda asarning arab yozuvidagi bitilgan variantida taxminan 830 so‘z qariyb 2850 marta qo‘llangan. Tabiiyki, asarda qo‘llangan o‘zlashgan so‘zlarning aksariyati ikki yirik qatlam: arabiy (34 %) hamda forsiy so‘zlardan (23 %) iborat. Shu bilan birga, mo‘g‘ul, hind, yunon va boshqa tillardan o‘zlashgan so‘zlar ham mavjuddir. Ular uncha ko‘p emas. “Muhabbatnoma”ning butun

www.isft.uz

“ISFT” ILMIY-USLUBIY JURNAL
“ISFT” НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
“ISFT” SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL

ISSN: 3030-329X

2024/4-son

www.jurnal.isft-ilm.uz

leksikasiga nisbatan ozchilikni tashkil etsa-da, qo‘llanish darajasi jihatdan faol hisoblanadi. Albatta, bu so‘zlar arab yoki forsiy til vositasida tilimizga o‘zlashgan. Shu sababli bu so‘zlarning kelib chiqishi haqida turli manbalarda bir-biridan farqli ma‘lumotlar ham uchraydi. Quyida ana shunday so‘zlarning ayrimlari tahlil qilindi.

Daftar. Ushbu so‘z “Navoiy asarlari lug‘ati”da fors tiliga xos deb ko‘rsatilgan [1, 184]. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da esa bu birlik yunon tilidan arab tiliga, so‘ng turkiy tillarga o‘zlashgani ko‘rsatiladi: “Daftar (a.<yunon. *diftera* – qog‘oz o‘rami)” [2, I, 575]. Xorazmiy ushbu so‘zni “kitob, asar” ma‘nosida ham qo‘llagan:

*Ko‘ngul bahrinda ko‘p gavharlaring bor,
Ochunda porsiy daftarlaring bor.*

Ushbu misralar orqali muallif forsiy tilda ham asarlar bitganligi, ya‘ni zullisonayn shoir ekanligi ham anglashiladi.

Barbat. Bu so‘z qadimgi cholg‘u asboblaridan birining nomi hisoblanadi. “Muhabbatnoma”da bu birlikdan turkiy *-chi* qo‘shimchasi bilan hosil qilingan yasalma uchraydi:

*Necha kim bo‘lsalar ko‘k ichra jovid,
Atorid bitqachi, barbatchesi Nohid.*

“Navoiy asarlari leksikasi”da “barbat” so‘zi yunon tiliga oid ekanligi qayd etilgan [3; 148]. “Navoiy asarlari lug‘ati”da esa bu so‘z fors yoki arab tiliga xos ekanligi berilgan.

Iqlim. Bu leksema hozirgi tilimizda ham faol qo‘llanadi. “Navoiy asarlari lug‘ati” hamda “O‘zbek tilining etimologik lug‘ati”da arab tiliga xosligi ko‘rsatilgan [1; 293], [5;

“Muhabbatnoma”dagi bunday so‘zlar, asosan, ovchilik, chorvachilik, tabiat, qarindosh-urug‘chilik, harbiy sohalarga tegishlidir.

189]. “O‘zbek tili leksikologiyasi” hamda “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da bu soz aslan yunoncha ekanligi, tilimizga arab tili orqali o‘zlashganligi qayd qilingan: “Iqlim (a.<yunon. *clima* – og‘ish; yer yuzsining quyosh nurlariga nisbatan ogishi)” [2; 263]. Shuningdek, arab tilida bu so‘zning siniq ko‘pligi – *aqolim* ham mavjud.

Shakar.

Shakar dudog‘li, shirin so‘zlilar bor.

Vale ko‘ngul qutulmas domingizdin.

“Muhabbatnoma”da bir necha bor qo‘llangan bu so‘zning qaysi tilga oid ekanligi haqida ham turli qarashlar bor. Xususan, “Navoiy asarlari lug‘ati”da arab tili birligi sifatida ko‘rsatilgan. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da ushbu so‘z qadimgi hind, ya‘ni sanskrit tiliga tegishli ekani, bizning tilimizga fors-tojik tili orqali o‘tgani berilgan.

“Ozbek tili leksikasida shunday so‘zlar borki, ular hozirda qardosh deb tushunilmaydigan ikki xil sistemaga mansub tillarda uchraydi... O‘zbek va mog‘ul tillari boshqa-boshqa sistemaga mansub tillar deb qaraladi. Qayd qilingan tip so‘zlarni mo‘g‘ul tilidan o‘zbek tiliga qabul qilingan yoki, aksincha, turkiy tillarda mo‘g‘ul tiliga o‘tgan, qabul qilingan deb bo‘lmaydi. Shu sababli yuqoridagi so‘zlar tilshunoslikda turkiy-mo‘g‘ulcha parallellar deb atalmoqda” [4; 57]. “Muhabbatnoma”da ana shunday birliklar ham talaygina. Quyidagi jadvalda “Muhabbatnoma”da qo‘llangan turkiy-mo‘g‘ulcha parallellar guruhiga xos bo‘lgan so‘zlardan baa‘zilari keltirildi.

www.isft.uz

“ISFT” ILMYIY-USLUBIY JURNAL
“ISFT” НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
“ISFT” SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL

ISSN: 3030-329X

2024/4-son

www.jurnal.isft-ilm.uz

“Muhabbatnoma”da	Hozirgi o‘zbek tilidagi ma’nosi	Mo‘g‘ul tilida	Ma’nosi
Adaq	Oyoq	Adag‘	Uch, etak qism, pastki qism
Ari	Toza	Arig‘un	Toza, tozalik
Ov	Ov	Aba	Ov
Ulus	Xalq, el	Ulus	Xalq, mamlakat
Chechak	Gul	Checheg	Gul
Qamug‘	Hamma	Xamug‘	Hamma
Quduq	Quduq	Xuddug‘	Quduq
Ko‘k	Ko‘k (osmon) Ko‘k (rang)	Ko‘ke	Ko‘k (yashil) rang
Cherik	Qo‘shin	Sereg	Qo‘shin

“Muhabbatnoma” badiiy va lisoniy jihatdan Alisher Navoiyning e’tiborini tortgan. Navoiy “Muhokamat ul-lug‘atayn” asarida turkiy tilda *katta xol* ma’nosida qo‘llanuvchi “meng” so‘ziga misol sifatida ushbu misralarni keltirgan:

Aningkim, ol enginda meng yaratti, Bo ‘yi birla sochini teng yaratti.

Xulosa o‘rnida quyidagilarni qayd etish mumkin:

- Xorazmiyning “Muhabbatnoma” asarida arab va fors tillaridan o‘zlashgan

so‘zlar bilan bir qatorda boshqa tillardan kirgan birliklar ham qo‘llangan;

- ushbu so‘zlarning aslan qaysi tilga mansub ekanligi haqida turli ilmiy qarashlar mavjud;
- bunday birliklarning aksariyati hozirgi tilimizda ham qo‘llanadi;
- asarning leksik tarkibini chuqur tadqiq qilish natijasida tilimiz tarixiga oid qimmatli ma’lumotlarni olish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Навоий асарлари луғати. Т: Фафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1972.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдди. 2-жилд. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2006-2008.
3. Бафоев Б. Навоий асарлари лексикаси. – Т.: Фан, 1983.
4. Ўзбек тили лексикологияси. – Т.: Фан, 1981.
5. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. – Т.: Universitet, 2003.

6. Mirtojiev M. O‘zbek tili semasiologiyasi. – Т.: Mumtoz so‘z, 2010.

7. Jamolxonov N. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Т.: O‘qituvchi, 2005.